

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Gatunek listu a kompetencja lingwistyczna i komunikacja dzieci upośledzonych umysłowo

Author: Olga Przybyła

Citation style: Przybyła Olga. (2011). Gatunek listu a kompetencja lingwistyczna i komunikacja dzieci upośledzonych umysłowo. W: D. Ostaszewska (red.), "Gatunki mowy i ich ewolucja. T. 4, Gatunek a komunikacja społeczna" (S. 343-355). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Olga Przybyła
Katowice

Gatunek listu a kompetencja lingwistyczna i komunikacyjna dzieci upośledzonych umysłowo

Założenia teoretyczno-badawcze

Badania nad kształtowaniem się kompetencji komunikacyjnej w odniesieniu do osób z różnego rodzaju deficytami: poznawczymi, intelektualnymi, neurologicznymi, dostarczają interesujących informacji w dyskusji nad mózgowymi, poznawczymi i socjalizacyjnymi mechanizmami przyswajania języka. Celem analiz o charakterze neuropsychologicznym i neurolingwistycznym, jest wykazanie, że „kompetencja lingwistyczna, umożliwiająca jednostce udział w interakcji i komunikacji, jest wstępnym warunkiem jej zdolności stawiania czoła wymogom codziennej egzystencji w toku całonocnego procesu” (HURRELMAN, 1994: 124, za: ZBRÓG, 2008: 79). W kontekście neuronauk zwraca się uwagę przede wszystkim na relacje myślenia do mówienia. Podkreśla się również, że *bycie* oznacza aktywny udział w społecznym funkcjonowaniu względem innych ludzi¹. Rozwijanie zachowań językowych jest możliwe dzięki zastosowaniu różnych mechanizmów: naśladowania wzorców językowych (w tym przypadku posługiwania się gatunkami mowy), wzmacniania pożądanych społecznie zachowań komunikacyjnych, wykorzystania wrodzonych mechanizmów i uniwersalnych procesów rozwoju poznawczego odpowiednio do sytuacji społecznej. Poszukiwanie zależności między opisem języka, który jest własnością ludzkiego umysłu, a zdolnością nabywania sprawności przetwarzania infor-

---

¹ Zagadnienie komunikacji jest szeroko omawiane w literaturze. W kontekście językowego funkcjonowania społecznego odnośnie się do pojęcia komunikacji interpersonalnej, w której każda z osób biorących udział w procesie porozumiewania się ma poczucie tożsamości własnej i tożsamości drugiej osoby. Bycie *kimś* zależy od tego, z kim, jak i o czym rozmawiamy; zależy od drugiej osoby, i na odwrót (PACHALSKA, MACQUEEN, 2006: 107—135).

macji typu językowego nabiera szczególnego znaczenia w przypadku procesu nauczania osób z obniżoną sprawnością intelektualną.

Dotychczasowe analizy poświęcone problematyce porozumiewania się dzieci z obniżoną normą intelektualną koncentrowały się przede wszystkim na wskazywaniu zależności pomiędzy stopniem deficytu poznawczego a niedorozwojem mowy² oraz na opisie kompetencji językowej i sprawności związanych z indywidualnymi jej realizacjami (JĘCZEŃ, 2003: 128; SPIONEK, 1969; STYCZEK, 1981; TARKOWSKI, 1997; MINCZAKIEWICZ, 1997; ORLIŃSKI, 2001; PILECKA, 2001 i in.).

Moim głównym założeniem jest ukazanie, w jaki sposób uczniowie poniżej normy intelektualnej przyswoili sobie gatunek listu, a następnie ustalenie, czy poziom realizacji wypowiedzi umożliwia im aktywny udział w życiu społecznym oraz rozwój własnej aktywności psychicznej. Uważam bowiem, że otwarcie na międzyludzkie komunikowanie wiąże się z opanowaniem zestawu reguł i zasad — jak to określał Jon W. Brown — „gramatyki społecznej” (PACHALSKA, MACQUEEN, 2006: 123). Traktuję realizację wzorca gatunkowego listu jako formę pośredniczącą, która inspirowa do przyswajania reguł języka i łączy się z poszukiwaniem środków translacji z mikroświata do makroświata (MIZIŃSKA, 1994).

Organizacja badań i opis grupy badawczej

Na materiał egzemplifikacyjny składa się kilkadziesiąt listów uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim³. Badania przeprowadzono na przełomie 2008 i 2009 roku w zespołach szkół specjalnych i zespołach szkół z oddziałami integracyjnymi w śląskich miastach. Dzieciom i ich rodzicom został przedstawiony cel zadań. Listy powstawały w naturalnej sytuacji komunikacyjnej. Uczestnicy badań wyrazili zgodę na wykorzystanie wypowiedzi do celów naukowych.

Osoby klasyfikowane jako upośledzone umysłowo objawiają różny poziom sprawności językowej, niemniej istnieje dodatnia korelacja między ogólnym poziomem inteligencji a poziomem rozwoju funkcji językowych. Lekkie upoś-

² Relację między mową a myśleniem w różnych stopniach upośledzenia umysłowego omawiali m.in. KOSTRZEWSKI, 1978; BOGDANOWICZ, 1995; LAUSCH-ŻUK, 1997; TARKOWSKI, 1999; KUDŁACIK, 2001 — pozycje przywołane za: JĘCZEŃ, 2003: 132; GAŁKOWSKI, SZELĄG, JASTRZĘBOWSKA, red., 2005.

³ Przyjmuję klasyfikację niedorozwoju umysłowego według Amerykańskiego Towarzystwa ds. Upośledzenia Umysłowego (1992) oraz Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego (DSM-IV, 1994). WYCZESANY, 2004: 26—27.

ledzenie umysłowe, które dotyczy 80% ogółu ludzi z upośledzeniem umysłowym, rzadko bywa spowodowane jednym znanym czynnikiem etiologicznym. Na ogół składają się na nie uwarunkowania wieloczynnikowe, które zostały zestawione w tabeli 1. wraz z udziałem procentowym poszczególnych grup czynników w etiologii upośledzenia umysłowego.

Tabela 1

Przyczyny upośledzenia umysłowego

Etiologia	Udział procentowy poszczególnych grup czynników
Aberracje chromosomowe	4—28
Znane zespoły genetyczne	3—9
Wady OUN	3—17
Powikłania wcześniactwa	2—10
Obciążenie okołoporodowe	8—13
Czynniki środowiskowe (teratogeny)	5—13
Czynniki socjoekonomiczne	3—12
Choroby metaboliczne/zaburzenia hormonalne	1—5
Nieznane	25—50

Źródło: KOPROWSKA-MILEWSKA, red., 2002: 413.

Możliwości porozumiewania się osoby upośledzonej umysłowo z otoczeniem kształtują się na tle globalnie opóźnionego rozwoju psychofizycznego. Wyniki analiz mózgowych mechanizmów mowy i myślenia dowodzą, że frekwencja głębokości i etiologii upośledzenia zmienia się pod wpływem środowiska, w którym człowiek z upośledzeniem umysłowym przebywa (por. GAŁKOWSKI, SZELAĞ, JASTRZĘBOWSKA, red., 2005). Odpowiednio i świadomie prowadzony proces rewalidacji dowodzi, że osoby upośledzone umysłowo w stopniu lekkim są w stanie sukcesywnie przyswajać nową wiedzę i rozwijać swoje umiejętności w zakresie mówienia, czytania oraz pisanie.

List jako gatunek

Traktuję list jako gatunek mowy o stosunkowo stabilnej normatywnie formie wypowiedzi⁴, związanej przede wszystkim ze sferą działań mownych człowieka (GROWIŃSKI, KOSTKIEWICZOWA, OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA, SŁAWIŃSKI, 1983: 281—282).

⁴ Gatunkowi listu poświęcono szereg artykułów, monografii i rozpraw, m.in.: SKWARCZYŃSKA, 1975; KAŁKOWSKA, 1978, 1982; ADAMCZEWSKA, 2006 i in.

Na potrzeby badań za Marią Wojtak przyjmuję, że wzorzec gatunkowy — w tym przypadku wzorzec gatunkowy listu — jest to zbiór reguł określających najważniejsze poziomy organizacji schematu, relacje między poziomami i sposoby funkcjonowania owych poziomów. Wśród komponentów wzorca gatunkowego listu wskazuję:

1. Uwikłania komunikacyjne — obraz nadawcy i odbiorcy, cel komunikatu, a więc tło pragmatyczne i jego składniki, szczególnie potencjał illokucyjny — aspekt pragmatyczny.

2. Tematyka i sposób jej przedstawienia — aspekt poznawczy.

3. Określona struktura (model kompozycyjny), a więc rama tekstowa, segmentacja tekstu oraz architektonika tekstu — aspekt strukturalny.

4. Wyznaczniki stylistyczne związane ze strukturą, czyli omówienie zastosowanych środków oraz wyróżników o determinacji pragmatycznej — aspekt stylistyczny (WOJTAK, 2004a: 39).

Forma gatunkowa listu przez jego interaktywność rozwija zdolności meta-poznawcze, które u osób z opóźnionym rozwojem mowy są nierozwinięte i bardzo często ujawniają się w tzw. naiwnej teorii umysłu⁵. W analizie wychodzę od interaktywnego charakteru gatunku listu, gdyż potrzeba komunikowania się z *drugim* wywołuje konieczność przyswojenia językowych zachowań komunikacyjnych.

Droga napisuję ku tobie list – rezultaty badań

Komunikowanie się z drugim człowiekiem oznacza myślenie o tym, że wypowiadając słowa, zawsze kierujemy je do kogoś, w jakimś określonym celu, aby zaistniało sprzężenie i powstała wymiana informacji między nadawcą listu a jego odbiorcą:

Droga mamo! / Na początku mojego listu pozdrawiam Cię bardzo serdecznie! Podróż jaką odbyliśmy tu nad morze przebiegła dobrze. Jest tutaj bardzo fajnie. Jedzenie jest smaczne. Zwiedzamy piękne zabytki. Pogoda również nam dopisuje. Na razie kończę na tym mój list. Dodam, że bardzo za wami tęsknię. / Bożena⁶.

⁵ Naiwna teoria umysłu określa stan wyobrażeń i wiedzy (reprezentacji poznawczej) dzieci o czynnościach i procesach zachodzących w ich umysłach i umysłach innych ludzi. Dzieci nie potrafią zinterpretować wyników różnych operacji umysłowych, takich jak uważanie, myślenie, sądzenie, przyglądanie się, by zobaczyć itp. — są one dla nich jakby odrębnymi funkcjami umysłu. Por. także koncepcję rozwoju operacji umysłowych Jeana Piageta (HAMAN, 1992).

⁶ Przykłady listów zapisuję w oryginalnej formie, nie poprawiam błędów, zachowuję grafie uczniów. Wprowadzenie ukośników ma na celu wskazanie miejsc wydzielonych architektoniką listu.

W przypadku zebranych listów uczniów z obniżoną normą intelektualną aspekt pragmatyczny obejmuje wielość intencji, jednakże dominują funkcje perswazyjna i emotywna:

(1) *Jestem taki szczęśliwy! Od wczoraj mam psa. Kiedy się jutro obudzę, pójdę z nim na podwórko się pobawić. A Ty pójdziesz, czy będziesz chory? Ty też powinienś mieć psa.*

(2) *Przesałam Ci „Baśnie” Andersena. Przeczytaj baśń Brzydkie kaczątko. Bardzo mi się podoba. Życzę Ci miłego czytania i żebyś szybko wyzdrowiała. Kiedy przeczytasz tą baśń to napisz do mnie w liście czy też Ci się podobała.*

W omawianych listach cechą typową jest implicytnie określona relacja nadawczo-odbiorcza, podobnie — schematycznie — są wpisane w teksty role illokucyjne. W materiale znalazły się także przykłady narracji personalnej i subiektywnej:

Droga Pani Brygido! / Te wakacje były najlepsze w roku, ponieważ nareszcie pojechałam do Niemiec. Odwiedziłam ciocię Ale z wujkiem Krzysiem u, których mieszkalam Codziennie gdzieś wychodziliśmy. W pierwszym dniu byłam z nimi na zamku potem byłam z nimi na lotnisku w Monachium. Było tam bardzo dużo ozdobionych kościołów. W czwartym dniu pojechaliliśmy do parku, w którym było mini zoo. W piątym dniu chodziliśmy po sklepach. W ostatnim dniu pakowaliśmy się do wyjazdu do babci i dziadka. U nich też dużo pozwiedzałam. Na drugi dzień poszliśmy do mojej drugiej cioci Haliny. Potem poszliśmy na zamek, który był bardzo długi. Ten zamek jest najdłuższy w Europie. Na czwarty dzień poszliśmy do cioci Agnieszki, która mieszka nad rzeką, której drugi koniec graniczy z Austrią. Odwiedziłam wszystkich oprócz jednego wujka, który mieszka bardzo daleko. Bardzo mi się tam podobało.

Praca z gatunkiem listu łączy się bezpośrednio z pobudzaniem i inspirowaniem kompetencji komunikacyjnej dziecka z upośledzeniem umysłowym, gdyż — mając pragmatyczne konotacje — rozwija językowe zachowania uczniów i optymalizuje kształcenie kompetencji komunikacyjnej przez właściwie dobraną „wiadomościową” strukturę (dystynktywne cechy gatunku dostosowane do konkretnej sytuacji nadawczo-odbiorczej):

Cześć Arek! / Jestem bardzo ciekawy co będziesz robił w wakacie. Jeżeli mniemasz żadnych planów to możesz jechać razem z nami do mojego dziadka na wieś. Mam tam dwa Kucyki, będziemy mogli sobie jeździć. A dziadek będzie bardzo zadowolony. / Rafał

Struktura listu intronizuje kategorię podmiotu — nadawcy, zarazem twórcy komunikatu. W materiale eksplikacyjnym podmiot wypowiedzi jest instancją nadawczą i — między innymi poprzez dialogiczną formułę — wpisuje odbiorcę:

Szczęść Boże moja siostro! / Wpierszych słowach mojego listu, pozdrawiam Cię serdecznie co robisz i czy jesteś zdrowa jak ci leci czy już znaszła pracę zapytuję się czy Natalija jest zdrowa i czy z Aglii Wiesia pi-sze ci listy i kartki kiedy Wiesia przyjedzie do Polski wraz ze swoim narzeczonym. / A co słyhać z Gracjanem, czy zaczął pracować wtej kopalni z Zofijówce. / I jak tam słyhać z Gynią siostrą co słyhać z Lusią i Kry-sią, co porabiają i czy są zdrowe. / Koczę to bazranie Pa pa pa causów 1002! Hilda z Bogiem!

Badanie stopnia odtwarzania gatunkowego wzorca listu przez osoby z obniżoną normą intelektualną miało służyć sprawdzeniu, czy osoby te budują swoją wiedzę i kompetencję komunikacyjną przez pryzmat schematu listu, i czy wchodzi w interakcję. W języku analizowanych listów wyłania się świadomy podmiot, który pretenduje do wchodzenia w interakcję z inną świadomością:

Droga Daria / Serdecznie cię pozdrawiam co tam ciebie słyhać ciekawego jak Tam twoje zdrowie jak się czujesz i jak tam twoi rodzice. jak tam znasz przyjaźnia czy dalej jesteśmy przyjaciółkami i kiedy się spotkamy i czy masz czas się zemna spotkać w których dzień może się spotkamy i umówimy na jakiś spacer lub nad wodę na paprocanach i sobie posiedzimy morze na rowerach sobie pojedzimy jak tam twuj synek się czuje morze najakis lody lub do restauracji pozdrawiam cię miło i ciepło. najlepsza przyjaciulka Beti / pozdrawiam

Do cech gatunkowych listów, które zostały przyswojone przez uczniów, należą uwyrażnianie „ja” autorskiego i specjalne techniki sygnalizowania dialogowego nastawienia tekstu. Dominantą pragmatycznego aspektu są licznie nagromadzone pytania, przede wszystkim o rozstrzygnięcie oraz pytania deliberatywne: *Czemu nie przyszłaś wczoraj? Czy zapomniałaś? Czemu nie napisałaś smsa? Czy chciałaś przyjść? Czy się na mnie obraziłaś?*

Na różne „tu i teraz” jako prototypową właściwość listu zwracało uwagę wielu badaczy przedmiotu, począwszy od czasów najdawniejszych. W większości zebranych listów (95%) są realizowane stałe elementy z obszernego katalogu strukturalnych wykładników gatunku listu ze zmienną regularnością.

Sposób kształtowania zwrotu do osoby adresata zależał przede wszystkim od rodzaju stosunków pomiędzy adresatem i nadawcą (bliskość — poufałość). Zwroty do adresata w zebranych listach są zazwyczaj graficznie wyodrębnione.

W materiale wystąpiło kilka wariantów zwrotów grzecznościowych: *Droga Daria*; *Droga mamol*; *Droga Pani Brigido*; *Kochana Babciu*; *Kochany dziadku!* — wydzielone graficznie. Tekst główny listów rozpoczyna się od zwrotów: *Dziadku*; *Drogi Kolego*; *Cześć Agata*; *Cześć Anetka*; *Kochana ciocia Gosiu*; *Kochana Agato*; *Szczęść Boże moja siostró*.

W zasadzie w prawie wszystkich listach korpus otwierał wstęp, który stanowiło: nawiązanie do poprzedniej korespondencji; podziękowanie za listopad; usprawiedliwianie milczenia; pozdrowienia na wstępie listu: *Serdecznie cię pozdrawiam*; *Na początku mojego listu pozdrawiam Cię bardzo serdecznie!*; *cześć Agata na początku mego listu chciał bym cię pozdrowić*

Formuła kończąca list także wpisywała się w prototyp gatunku i stanowiła nawiązanie do związków, jakie łączą piszącego i odbiorcę listu. W materiale przeważały zwroty świadczące o bliskiej zażyłości między korespondentami: *Pozdrawiam serdecznie / Marek*; *Tvoja Beatka*; *Twój przyjaciel / pozdrawiam cię miło i ciepło. najlepsza przyjaciółka Beti pozdrawiam*; *Na razie kończę na tym mój list. Dodam, że bardzo za wami tęsknię. Bożena*; *Napisała twoja wnóćzka Sonia*; *wyrazami saczungu / kasia*

Autorzy listów zazwyczaj nie uwzględniali daty i miejsca. W 65% listów pojawiły się własnoręczne podpisy piszącego list. Strukturę korpusu bardzo często tworzyły powtarzające się schematy — nadawca wybiera temat, który dotyczy jego osoby, przy czym uwzględnia zainteresowania odbiorcy; treść rozwija wybrany przez nadawcę temat lub kilka tematów — dotyczy kilku różnych spraw:

*Drogi kolego / Piszę do ciebie ten list dlatego że dawno się z tobą niewi-
działem. I che cię zaprosić na wycieczkę po górach na całę wakacje.
W górach jest bardzo ładnie bo można pozwiedzać różne miejsca, pocho-
dzić po górach. fajnie by było pójść całom paczką żeby było ciekawie.
Pogadali byśmy o różnych sprawach i się bardzo fajnie bawili. Zwiedzimy
różne zabytki z historii. Jestem pewien że byśmy się fajnie bawili w różne
gry i zabawy. Ale najczęściej pochodzilibyśmy po górach bo są różne cie-
kawe miejsca w których niebyliśmy albo pojechalibyśmy w jakieś inne
miejsce np.: na kolonie na plażę. Na koloniach się fajnie bawi na
przykład grać w piłkę plażowom w siatkówkę. Dużo byloby zabaw w mo-
rzu i wygłupy w pokojach fajne szaty by były. Poznali byśmy się z innymi
na koloni a potem byśmy się fajnie bawili wszyscy razem w różne gry
albo zabawy albo coś z sportów. Pójdziemy na miasto jak będziemy mogli
i na mieście się też będziemy mogli bawić z całom koloniom. Na dysko-
tekach będziemy szaleć dopuki się nie skończy. Te kolonie zlecą szybko ale
myśle że będzie ciekawie tak jak napisałem w tym liście na pewno będzie
fajnie z całom paczką. / Cześć!*

W 98% listów nie zachowywano akapitów, co świadczy o trudności uczniów w opanowaniu relacji semantyczno-syntaktycznych. W przestrzennym rozplanowaniu wyraźnie wyeksponowane zostały formuły początkowe i końcowe sygnały listów — zakończenia. Uczniowie prawidłowo graficznie zapisywali daty. W tabeli 2. przedstawiona została realizacja aspektu strukturalnego wzorca gatunkowego listu.

Tabela 2

Realizacja aspektu strukturalnego listu

Temat	Liczba tekstów	Rama delimitacyjna	Formuła początkowa	Forma rozwinięcia treści głównej, właściwej	Z poważaniem	Z wyrazami szacunku	Inne
Wiosna	4	+	+	+	2	–	+
Jesień	4	+	+	+	–	–	+
Zima	3	+	+	+	1	–	+
Wakacje	6	+	+	+	3	–	+
Dowolny	36	+	+	+	4	2	+

W analizowanych listach przeważają wypowiedzi złożone najczęściej ze zdań pojedynczych. Jeśli pojawiają się zdania złożone, to z reguły są to wypowiedzenia współrzędnie złożone z typowym dla potocznej, mówionej odmiany języka polisynetodem. W niektórych listach przybierają formę potoku składniowego. Charakterystyczną cechą stylu uczniów z obniżoną sprawnością intelektualną jest posługiwanie się strukturami gramatycznymi typowymi dla sytuacyjnego sposobu porozumiewania się. Dominantę stylistyczną stanowi parataksa, która ujawnia myślenie w kategoriach współlistnienia równorzędnych elementów i stanów rzeczy ułożonych (pomyślanych) linearnie, realizowanych w prostej formie grupowania składników wypowiedzi przez dodawanie:

Kocham Cię Mamo / będę grzeczny, będę oglądał codziennie telewizji, będę się uczył i grał piłką nożną, dam mamie kwiatki kolorowe z papieru, będę kochał codziennie i uzdrawiał ludzi

Wielokrotność obserwacji i realizacji wzorca gatunkowego sprawia, że uczniowie rozwijają wrażliwość językową. Na podstawie analizy zebranego materiału można dostrzec, że dzieci z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim posługują się swoistymi ciągami gramatycznie podobnych elementów. Zdania są często niekompletne strukturalnie i ubogie treściowo. Jednakże wprowadzanie ćwiczeń i prac, takich jak redagowanie listów, dowodzi, że struktura gramatyczna wypowiedzi osób z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim nieco się rozwija. Jednakże przejście od używania zdań pojedynczych do złożonych następuje bardzo powoli i z licznymi trudnościami (GAŁKOWSKI, SZELAĞ, JASTRZĘBOWSKA, red., 2005).

W materiale dostrzec można typową dla dzieci z obniżoną sprawnością intelektualną skłonność do perseweracji, czyli uporczywego powracania myślą do jakiegoś zagadnienia lub przedmiotu, który przestał być już aktualny, a jego miejsce w świadomości powinny zająć bodźce działające aktualnie (BORZYSZKOWSKA, 1985).

Z analiz wynika, że dysgramatyzm upośledzonych umysłowo zmniejsza się w stałych językowych zwrotach charakterystycznych dla gatunkowej formy listu, gdyż zostaje poddany intensywnemu treningowi i realizacji w konkretnych zdarzeniach komunikacyjnych. W zakresie kształcenia kompetencji lingwistycznej oznacza to dążenie do jak najlepszego opanowania, umiejętności stosowania i uwrażliwiania na reguły fonologiczne, morfologiczne, syntaktyczne, semantyczne oraz symbole językowe w praktyce.

Sposób sformułowania wypowiedzi słownych oraz lingwistyczna analiza ich struktury pozwalają w sposób trafny formułować konkluzje o systemie językowym badanych osób. Badanie struktury tekstu pozwala na wykrycie psycholingwistycznych aspektów jego tworzenia. Można śledzić fazy tego procesu i trudności, jakie badany napotyka, borykając się z werbalizacją pomysłu, który mu przyszedł do głowy (por. MARUSZEWSKI, MIERZEJEWSKA, 1964; KEAN, 1984; MORICE, SLAGHUIS, 1985; KACZMAREK, 1986; ŁUCZYŃSKI, 1990; PRZETACZNIK-GIERWOSKA, 1994; KRASOWICZ-KUPIS, 2002 — pozycje przywołane za: GRELA-GORYCZKA, 2006: 89).

Wnioski

Proces nabywania kompetencji lingwistycznych, komunikacyjnych i genologicznych — w rozumieniu umiejętności tekstotwórczych — jest bardzo złożony. Ocena realizacji wzorca gatunkowego we wskazanych aspektach wykazała trudności z opanowaniem systemu językowego. Wystąpiły liczne błędy fonetyczne i gramatyczne — fleksyjne i składniowe. Teksty cechuje ubogie słownictwo. Praktycznie nie opanowana została ortografia. Porównanie języka listów uczniów z obniżoną sprawnością intelektualną z listami uczniów w normie ukazuje różnice w stopniu opanowania kodu rozwiniętego. W tekstach uczniów kształcenia specjalnego dominuje — typowy dla gatunku listu, jednakże z innym natężeniem realizowany — czynnik komunikacyjny. Uczniowie posługują się kodem typowym dla komunikacji potocznej, genetycznie mówionej (SKUDRZYK, WARCHAŁA, 2008: 22). Dominuje chaotyczny, częściowy obraz rzeczywistości, pozornie spójny opis faktów i zdarzeń. Cechą typową analizowanych listów jest parataksa.

Jak podkreślają Aldona SKUDRZYK i Jacek WARCHAŁA (2008), parataksa jest otwarta przede wszystkim na język sytuacyjny, czyli na absorbcję sytuacji jako elementu uzupełniającego proces budowania tekstu spójnego. Parataksa redukuje proces myślenia abstrakcyjnego do konkretnego, do „tu” i „teraz”. W przypadku badania kompetencji lingwistycznych osób z obniżoną sprawnością intelektualną parataksa odzwierciedla sposób myślenia realizowany na poziomie systemu poprzez przypadkowość opisywanych faktów. W tekstach pojawiają się próby użycia operatorów spójnościowych, jednakże najczęściej są one nieudolne.

Otwarta forma gatunku listu sprzyja rozwijaniu kompetencji lingwistycznych i kompetencji komunikacyjnych uczniów. Potwierdzeniem są próby interpretacji rzeczywistości. W analizowanych przykładach nie tylko rzeczywistość tworzy tekst. Czynnikiem pobudzającym jest dialogiczna forma listu.

W przypadku rozwijania mowy i języka osób z upośledzeniem umysłowym uczenie poprzez dialogowość listu stymuluje rozwój umiejętności komunikacyjnych. Dziecko zaczyna zauważać / rozumieć, że zdolności metajęzykowe, epijęzykowe oraz językowe doświadczenia komunikacyjne umożliwiają mu funkcjonowanie w komunikacji z drugim człowiekiem. Dopiero doświadczenie komunikacji z drugim staje się bodźcem do rozwijania słownictwa, frazeologii, pobudza refleksję nad sposobem własnego mówienia. Stworzenie fortunnego komunikatu inspirowane do pracy. Dialog pozorny, który można dostrzec w niektórych wypowiedziach, wskazuje na kształcenie się kompetencji lingwistycznych i komunikacyjnych dzieci o obniżonej normie intelektualnej. Uczenie „poprzez gatunki” w przypadku osób z upośledzeniem umysłowym przynosi realne korzyści. Osoba rozpoznając kontekst, tak buduje wypowiedź, by była ona skuteczna.

Niektóre przykłady wyróżniają się linearnym, spójnym sposobem prowadzenia myśli. W tekstach można dostrzec zasady koherencji i kohezji, oparte na zasadzie przyczynowego łączenia faktów, logiczności sylogizmu, gramatycznej zasadzie anaforyczności lub kataforyczności w stronę spójności pragmatycznej, która zakłada nie tylko zindywidualizowany opis rzeczywistości, ale również wspólną wiedzę i wspólnotę myśli.

Czynnikiem pobudzającym rozwój kompetencji komunikacyjnej jest — możliwa do uzyskania lub też wyobrażenia sobie — informacja zwrotna. Nauczyciel nie zawsze może być fizycznie obecny i psychologicznie dostępny. Wykorzystanie aspektów wzorca gatunkowego listu może tę sytuację zmienić. W przypadku rozwijania mowy i języka dzieci z upośledzeniem umysłowym powinno się dostrzegać inny styl wrażliwości interakcyjnej i poszukiwać form postępowania dydaktycznego. W procesie komunikacji z dzieckiem o obniżonej sprawności umysłowej konieczna jest prosta i bezpośrednio ukierunkowana forma słownego komunikatu, która przekłada się na sukces. Dzieci z upośledzeniem umysłowym mają szczególną trudność z utrzymaniem uwagi i celową aktywnością — nie tylko ruchową, niewerbalną, ale również werbalną. Struktura

gatunkowa listu, jej wyznaczniki oraz przestrzenna organizacja tekstu sprawiają, że jest to forma przystępna i możliwa do opanowania.

W pracy z dzieckiem o ograniczonych możliwościach intelektualnych chodzi przede wszystkim o danie mu narzędzi do sprawnego funkcjonowania w informacyjnym społeczeństwie, umożliwienie mu rozpoznawania komunikatów słownych i rozumienia ich, wyposażenie go w pragmatyczne zdolności komunikacyjne. Niepokojące zjawisko narastającego funkcjonalnego analfabetyzmu, czyli niezdolności do rozumienia i celowego wykorzystania złożonego przekazu informacyjnego, sprawia, że promowanie rozwoju mowy i języka w aspektach kompetencji komunikacyjnej wydaje się szczególnie ważnym zadaniem edukacyjnym, odnoszącym się do kształcenia nie tylko specjalnego, ale także ogólnego. Obserwacja języka w użyciu, rozpoznawania gatunków mowy, ich wyznaczników i właściwego ich komponowania oraz posługiwania się nimi to jedno z ważniejszych zadań, przed jakim staje nauka o gatunkach.

Literatura

- ADAMCZEWSKA I., 2006: *List*. W: GAZDA G., TYNECKA-MAKOWSKA S., red.: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*. Kraków.
- BORZYSZKOWSKA H., 1985: *Oligofrenopedagogika*. Warszawa.
- GAŁKOWSKI T., SZELĄG E., JASTRZĘBOWSKA G., red.: 2005: *Podstawy neurologopedii. Podręcznik akademicki*. Opole.
- GŁOWIŃSKI M., KOSTKIEWICZOWA T., OKOPIEŃ-SŁAWIŃSKA A., SŁAWIŃSKI J., 1983: *Słownik terminów literackich*. Warszawa.
- GRELA-GORYCZKA G., 2006: *Syntaktyczna i semantyczna struktura wypowiedzi narracyjnych dzieci i młodzieży w wieku 7–14 lat*. W: KARCZMAREK B., KUCHARSKI A., STENCEL M., red.: *Komunikowanie się. Problemy i perspektywy*. Lublin.
- HAMAN M., 1992: *Dziecięca teoria umysłu jako podstawa porozumiewania się*. W: BOKUS B., HAMAN M., red.: *Z badań nad kompetencją komunikacyjną dzieci*. Warszawa, s. 229–253.
- JĘCZEŃ U., 2003: *Uwarunkowania rozwoju kompetencji językowej i komunikacyjnej u dzieci upośledzonych umysłowo*. „Logopedia”, nr 32, s. 127–138.
- KALKOWSKA A., 1978: *Wprowadzenie w problemy językowej spójności listu*. „Polonica” T. 4, s. 51–71.
- KALKOWSKA A., 1982: *Struktura składniowa listu*. Wrocław.
- KOPROWSKA-MILEWSKA E., 2002: *Wybrane zagadnienia z psychiatrii dzieci i młodzieży*. W: KOEHLER B., MARSZAŁ E., ŚWIETLIŃSKI J., red.: *Wybrane zagadnienia z pediatrii*. Katowice, s. 412–413.
- MALINOWSKA E., 2004: *Napisz do mnie przez telefon — od epistoły do SMS-a*. W: OSTASZEWSKA D., red.: *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 2: *Tekst a gatunek*. Katowice.
- MINCZAKIEWICZ E.M., 1997: *Mowa — Rozwój — Zaburzenia — Terapia*. Kraków.

- MIZIŃSKA J., 1994: *Rozmowa a dialog*. W: SZKOŁUTA T., red.: *Aksjologiczne dylematy epoki współczesnej. Studia etyczne i estetyczne*. T. 1. Lublin, s. 147—157.
- NIESPOREK-SZAMBURSKA B., 1994: *Komunikacja dzieci w języku pisany (na przykładzie listu do św. Mikołaja)*. W: GAJDA S., NOCŃ J., red.: *Kształcenie porozumiewania się*. Opole, s. 205—214.
- ORLIŃSKI M., 2001: *Refleksje przestrzenne*. „Bardziej kochani”, nr 4, s. 9—14.
- PĄCHALSKA M., MACQUEEN B.D., 2006: *Komunikacja interpersonalna a poczucie tożsamości*. W: KARCMAREK B., KUCHARSKI A., STENCEL M., red.: *Komunikowanie się. Problemy i perspektywy*. Lublin.
- PILECKA W., 2001: *Psychoruchowy rozwój dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*. W: PILECCY W. i J., red.: *Stymulacja psychoruchowego rozwoju dzieci o obniżonej sprawności umysłowej*. Kraków, s. 9—34.
- SKUDRZYK A., WARCHALA J., 2008: *Nowe zasady tekstowości*. W: PORAYSKI-POMSTA J., red.: *Mowa i język w perspektywie dydaktycznej, logopedycznej i rozwojowej*. „Studia Pragmalingwistyczne”. T. 5. Warszawa, s. 20—25.
- SKWARCZYŃSKA S., 1975: *Wokół teorii listu. (Paradoksy)*. W: EADEM: *Pomiędzy historią a teorią literatury*. Warszawa, s. 178—186.
- SPIONEK H., 1969: *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*. Warszawa.
- STYCZEK I., 1981: *Logopedia*. Warszawa.
- TARKOWSKI Z., 1997: *Mowa upośledzonych umysłowo*. Lublin.
- WOJTAK M., 2004a: *Gatunki prasowe*. Lublin.
- WOJTAK M., 2004b: *W kręgu paradoksów gatunku, czyli o konwencji i kreatywności w felietonie*. W: MAĆKOWIAK K., PIĄTKOWSKI C., red.: *Język polski w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*. Zielona Góra.
- WYCZESANY J., 2004: *Pedagogika upośledzonych umysłowo*. Kraków.
- ZBRÓG P., 2008: *Model rozwijania kompetencji uczniów w zakresie tworzenia użytkowych gatunków mowy*. W: PORAYSKI-POMSTA J., red.: *Mowa i język w perspektywie dydaktycznej, logopedycznej i rozwojowej*. „Studia Pragmalingwistyczne”. T. 5. Warszawa, s. 79—88.

Olga Przybyła

The genre of letter and the linguistic and communicative competence of retarded children

S u m m a r y

Studies on developing a communicative competence in relation to people with different deficits; cognitive, intellectual, neurological, provide interesting information in a discussion on cerebral, cognitive and socializing mechanisms of language acquisition.

The analyses devoted so far to the communication of children with reduced intellectual norm above all concentrated on showing relationships between the level of a cognitive deficit and speech retardation, as well as description of a linguistic competence and skills connected to its individual realizations.

The main aim of the article was to show to what extent the students below intellectual norm acquired the letter genre and define if the level of text realization enabled them to actively participate in social life and development of their mental activity. The author treats the realization of a genre model of the letter as an intermediary form inspiring to acquire language rules combined with a search for the means of translation from a microworld to the macroworld.

On the basis of an exemplary material consisting of several dozen letters of mentally retarded students from special and integrated schools in Silesia, the author presents components of the genre model of the letter and discusses the structural, pragmatic, cognitive and stylistic aspect of the letter.

Olga Przybyła

Die Redegattung: Brief und linguistische u. kommunikative Kompetenz der geistesbehinderten Kinder

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Forschungen über die Kommunikationskompetenz von den Personen mit verschiedenen Störungen (geistige, neurologische u. Erkenntnisstörungen) tragen zur Diskussion über Verstandes-, Erkenntnis- u. Sozialisierungsmechanismen der Spracherlernung bei.

Die bisher durchgeführten Untersuchungen über die Verständigung der geistesbehinderten Kinder konzentrierten sich v.a. darauf, die Wechselbeziehungen zwischen dem Behinderungsgrad und Sprechstörungen zu zeigen und die Sprachkompetenz und die damit verbundenen Sprachfertigkeiten zu beschreiben.

Die Verfasserin wollte zeigen, inwieweit die geistesbehinderten Schüler die Gattung „Brief“ erworben haben. Sie überlegte, ob die von solchen Schülern realisierte Aussageform ihnen eine aktive Teilnahme am gesellschaftlichen Leben ermöglichte und zur Entwicklung ihrer psychischen Aktivität beitrug. Ihrer Meinung nach ist ein Brief eine solche Vermittlungsform, die zur Erlernung der Sprachregel anregen und zur Translation der Mikrowelt in die Makrowelt beitragen sollte.

Aufgrund der Briefe von leicht geistesbehinderten Kindern aus schlesischen Sonderschulen und aus den Schulen mit Integrationsklassen nennt die Verfasserin die Bestandteile des Gattungsmusters von einem Brief und bespricht strukturelle, pragmatische, stilistische und Erkenntnisaspekte des Briefes.